

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **Психологічні умови формування моральних
форм поведінки у ігровій діяльності дошкільників**

Виконала: студентка II курсу
групи DO1-M19
Спеціальності 012 Дошкільна освіта
Тамойко Марія Василівна

Керівник **Столяренко О.Б.**,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент: **Бабюк Т.Й.**,
кандидат педагогічних наук, доцент

2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	8
1.1. Погляди психологів на особливості становлення моральної поведінки особистості	8
1.2. Вікові аспекти розвитку моральної поведінки на ранніх етапах онтогенезу.....	27
1.3. Основні чинники становлення моральної поведінки дошкільника.....	35
Висновки до розділу 1	53
РОЗДІЛ 2. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДОШКІЛЬНИКІВ	55
2.1. Програма та методи емпіричного дослідження особливостей моральної поведінки дошкільників	55
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей моральної поведінки дошкільників.....	67
2.3. Програма, методи та організація розвивальних впливів	70
2.4. Комплексна дослідно-експериментальна програма розвитку обдарованих дошкільників	81
Висновки до розділу 2.....	91
ВИСНОВКИ	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	96
ДОДАТКИ.....	106

ВСТУП

Актуальність дослідження. Унаслідок сучасних трансформацій в українському суспільстві перед освітянами постають серйозні вимоги до розвитку підростаючої особистості, її моральності, духовності, її внутрішніх сил, що потрібні для активного життя у соціально-психологічних умовах довкілля. Перевага моральних цінностей у мотиваційній сфері особистості та їх реалізація у повсякденній поведінці стали актуальними проблемами вітчизняної психолого-педагогічної науки, що знайшло своє відображення у освітянських програмних документах: Державна національна програма «Освіта Україна XXI століття», Національна доктрина розвитку освіти. У документах неодноразово зазначено, що провідними у наш час є завдання морального відродження суспільства та становлення особистості як суб'єкта власного життя. Виконання завдань освітньої політики безперечно зумовлює необхідність проведення дослідження психологічних умов, чинників і механізмів морального розвитку особистості.

У наукових дослідженнях І. Беха, М. Боришевського, І. Булах, О. Кононко, М. Левківського, А. Лопуховської, Р. Павелкова, М. Савчина, О. Квашук розкриваються психологічні механізми формування елементів моральної поведінки у дітей різного віку. Стосовно ж дошкільного віку, означена проблема детально не досліджувалась. Окремі її аспекти знайшли вирішення у роботах, спрямованих на виявлення особливостей морального ставлення у процесі спілкування під час ігрової діяльності (З. Борисова, Р. Ібрагімова, К. Клімова, Г. Уранова) та навчальної діяльності дітей дошкільного віку (С. Ладивір, Л. Меквабишвілі).

Значна частина наукових досліджень розвитку моральної сфери особистості на ранніх етапах онтогенезу присвячена проблемі дотримання моральних норм як основної характеристики поведінки дитини. Так, у дослідженнях Л. Артемової, Л. Божович, І. Карпової, Т. Каштанової, В. Котирло, М. Лісіної, І. Зубрицької-Макоти, Т. Поніманської, Л. Почеревіної, А. Рuzської, Є. Суботського, В. Шевченко, С. Якобсон констатовано, що усвідомлено закріплена у поведінці

дошкільника моральна норма у наступні роки перетворюється на стійку якість особистості.

Виконані дослідження дають можливість виокремити деякі тенденції розвитку моральної поведінки дитини дошкільного віку, в тому числі, на жаль, і негативні (прояви агресивності, непослуху, корисливості сучасних дітей) та встановити психологічні особливості різноманітних аспектів цього процесу.

Дослідники вважають, що дошкільник не може оволодіти повноцінною моральною поведінкою з її внутрішньою сутністю моральної самодетермінації, він може лише оволодівати її моральними формами. Саме емпіричне вивчення розвитку моральної поведінки дітей дошкільного віку дозволяє розширити знання про природу становлення моральної поведінки зростаючої особистості, з'ясувати її особливості та механізми подальшого розвитку в онтогенезі. Психологічні умови розвитку моральних форм поведінки в ігровій діяльності дітей дошкільного віку полягають у забезпеченні сприймання моральних аспектів поведінки (норм, зразків дії, позицій, ставлень, оцінок), якщо вони представлені дорослими у конкретно-образній формі та у актуалізації їх емоційного співпереживання з приводу значення моральних аспектів поведінки людини та співвіднесення його з власним «Я».

Окреслені науково-практичні завдання розвитку дошкільної освіти в Україні у поєднанні з актуальною проблематикою сучасної психологічної науки зумовили вибір нашої теми дослідження **«Психологічні умови формування моральних форм поведінки у ігровій діяльності дошкільників»**.

Мета дослідження: науково обґрунтувати та емпірично дослідити особливості становлення моральних форм поведінки дошкільників і запропонувати шляхи та засоби їх цілеспрямованого розвитку в умовах сюжетно-рольової гри.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** дослідження:

— проаналізувати методологічні й теоретичні підґрунтя проблеми розвитку моральних форм поведінки дошкільників, з'ясувати психологічну сутність

- моральної поведінки, її провідні чинники та умови розвитку під час морального становлення дитини дошкільного віку;
- емпірично дослідити особливості моральної поведінки дошкільників у їх провідній діяльності та на основі обґрунтованих критеріїв і показників моральної поведінки визначити рівні та типи її розвитку у дітей;
 - розробити експериментальну програму формування моральних форм поведінки дошкільників;
 - з'ясувати психолого-педагогічні умови, які б повноцінно забезпечили розвиток моральних форм поведінки дошкільників в умовах ігрової діяльності.

Об'єкт дослідження: форми моральної поведінки дошкільників.

Предмет дослідження: психологічні умови та чинники розвитку моральних форм поведінки дошкільників у ігровій діяльності.

Гіпотеза дослідження: становлення моральної поведінки, яка у моральному розвитку особистості генетично передуює розвитку когнітивної та мотиваційно-ціннісної складової, відбувається в напрямі від найпростіших до складніших форм, від суто зовнішнього прояву без стійкої мотивації до внутрішньо мотивованої поведінки, з віком спостерігається зростання стійкості та зменшення зовнішнього опосередкування.

Теоретичну основу дослідження складають методологічні положення про психологічну, соціальну, моральну і духовну сутність особистості (А. Адлер, Г. Костюк, О. Леонтьєв, А. Маслоу, С. Рубінштейн, В. Франкл, З. Фрейд, Е. Фромм), про позитивну та негативну динаміку морального розвитку особистості (Л. Виготський, І. Бех, М. Боришевський, Б. Братусь, Л. Колберг, С. Максименко, Ж. Піаже); положення про закономірності функціонування мотиваційної сфери особистості (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн); ідеї щодо становлення моральної свідомості особистості (І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, І. Булах, О. Дробницький, В. Москалець, М. Савчин, Р. Павелків, П. Якобсон); положення про взаємозалежність зовнішніх

та внутрішніх чинників становлення моральної сфери особистості (Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, Г. Костюк, Є. Суботський, С. Рубінштейн).

Для досягнення мети дослідження та вирішення поставлених завдань використовувались такі **методи дослідження**:

- теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення теоретичних основ досліджуваної проблеми, що дозволило скласти уявлення про її актуальність, рівень вивченості, допомогло визначити концептуальні засади дослідження;
- емпіричні: психолого-педагогічний експеримент (констатувальний), що послугував для збору емпіричного матеріалу та допоміг у моделюванні умов, вибраних для вивчення, моральних форм поведінки; спостереження за характером моральних форм поведінки дошкільників та особливостями взаємодії вихователів та дітей, батьків і дітей, дітей з однолітками; бесіди та анкетування батьків і вихователів, що дало змогу з'ясувати особливості розвитку моральної поведінки у дошкільників, її внутрішні та зовнішні детермінанти.
- Опрацювання результатів. Порівняння емпіричних даних з вихідними здійснювалося за допомогою методів математичної статистики.

База дослідження м. Кам'янець-Подільський, ЗДО № 23 «Лелека». Експериментом було охоплено 62 дитини віком від 3 до 6 років. До експерименту було залучено 26 батьків і 8 вихователів. Разом у дослідженні взяло участь 96 осіб.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

удосконалено:

- поняття «моральні форми поведінки дітей дошкільного віку», з'ясовано його психологічна сутність;
- систематизовані уявлення про типи моральних форм поведінки: моральний вчинок, моральна дія, моральне ставлення, моральна оцінка і самооцінка, моральна позиція;

- поглиблено уявлення про механізми розвитку моральних форм поведінки дошкільників та психолого-педагогічні умови їх ефективного становлення та виховання у процесі ігрової діяльності;
- обґрунтовано уявлення про ігрову діяльність як результат інтеграції ігрової та навчальної діяльності внаслідок суттєвого проникнення в ігрову діяльність елементів навчальної, а в навчальну діяльність – ігрової;
дістали подальшого розвитку:
- положення про психолого-педагогічні засоби розвитку моральної поведінки дітей дошкільного віку в контексті їх загального та морального розвитку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані положення та висновки сприятимуть оновленню змісту навчальних, виховних та розвивальних програм для допомоги вихователям дошкільних установ. Запропонований авторський комплекс спеціальних заходів може бути використаний під час складання цілісної програми формування і становлення моральної поведінки дошкільників у закладах дошкільної освіти та в сім'ї, а також для проведення подальших досліджень у аспектах зазначеної проблеми. Матеріали дослідження також можуть використовуватися під час викладання курсів «Вікова і педагогічна психологія», «Загальна психологія», «Психологія особистісного розвитку», «Дитяча психологія» у ВНЗ як елемент психологічної підготовки майбутніх психологів та вихователів, які працюватимуть з дітьми дошкільного віку.

Апробація результатів дослідження. Основні положення апробовано під час роботи Всеукраїнського круглого столу «Сучасна українська школа: інноваційність та відповідальність» (17 березня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський.); на III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» (18-19 березня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський); на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» (16 – 17 квітня 2020 р., м. Кам'янець-

Подільський); на звітній науковій конференції студентів та магістрантів за підсумками НДР (28-29 квітня 2020 року м. Кам'янець-Подільський).

Публікації. За результатами дипломного дослідження опубліковано наукову статтю, яка висвітлює основні результати теоретичного та емпіричного дослідження і опубліковані у наукових психолого-педагогічних виданнях.

Тамойко М. В. Вікові аспекти формування моральних норм поведінки дошкільника // Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти : збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти ; відпов. секр. К. І. Демчик. Київ : Міленіум, 2020. С. 224-227.

Структура та обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (100 найменувань) та додатків. Обсяг роботи 106 сторінок, із них 96 - основний текст. Робота містить 6 таблиць і 4 додатки.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі наведено теоретичне узагальнення та експериментальне вирішення проблеми формування моральних форм поведінки дітей дошкільного віку. У результаті проведеного дослідження ми дійшли таких висновків.

1. Моральні форми поведінки дошкільника *генетично передують становленню повноцінної моральної поведінки*. Проявляються моральні форми у моральних діях та вчинках, уявленнях про моральну поведінку, моральному оцінюванні поведінки інших людей, моральному самооцінюванні, моральному ставленні до батьків, родичів, вихователів, одноліток, молодших та незнайомих людей, схильності до регуляційних впливів, моральній позиції. Їх суттєвою особливістю є несформованість внутрішньої, когнітивної та мотиваційно-ціннісної складової.
2. У результаті застосування комплексної програми емпіричного дослідження були виявлені *вікові тенденції у розвитку моральних норм поведінки* дошкільників: від найпростіших до складніших; від ситуативного до генералізованого прояву; від нестійкого прояву до стійкого; від прояву під впливом зовнішньої мотивації до прояву під впливом внутрішньої мотивації; від неусвідомлених моральних аспектів поведінки (позиції, оцінки) до сформованості уявлень про моральну поведінку; від зовнішнього включення до Я-включення; від зниженого рівня опосередкування до зовнішнього опосередкування проявів моральних форм поведінки.
3. Встановлено, що дошкільники середньої групи починають оволодівати моральними ставленнями та реалізують моральні вчинки. У старших дошкільників формуються моральні уявлення, моральне оцінювання та самооцінювання. У дівчаток краще, ніж у хлопчиків розвинені усі моральні форми поведінки.
4. Констатовано, що зазначені форми поведінки є першим етапом у засвоєнні дитиною повноцінної моральної поведінки. У зв'язку з цим, *перспективами розвитку моральних форм поведінки дошкільника* є: посилення моральної мотивації та моральної імперативності поведінки (оволодіння моральними

принципами, цінностями, нормами та ідеалами), подолання егоїстичних мотивів поведінки; зростання усвідомленості та подолання інфантильності; перехід від обов'язковості до добровільності, невимушеності та доброзичливості; зростання стійкості, позаситуативності та позачасовості; зниження зовнішньої опосередкованості та посилення моральної саморегуляції і здатності самостійно робити моральний вибір; зниження дії механізмів захисту Я, спрямованих на підтримку егоїстичних мотивів і вчинків та одночасне блокування проявів сумління.

5. На підставі об'єктивних (реальна поведінка) та суб'єктивних (переживання, позиція, оцінка, самооцінка) показників оцінювання розвитку моральних норм поведінки констатуємо, що їх розвиток достовірно відбувається у дошкільників старшої підгрупи, де збільшується кількість дітей з високим рівнем розвитку моральних форм поведінки та з гармонійно-розвинутим типом їх сформованості.
6. На основі емпіричних даних та результатів вивчення поведінки дошкільників виділено *типи моральних форм* (гармонійно-розвинуті, , правильні, , егоїстичні) та рівні їх розвитку (високий, середній, низький, нульовий).
7. Запропоновано *авторську навчально-розвивальну програму*, що передбачає: актуалізацію генералізованих (гра, спільна діяльність, прослуховування казок, перегляд мультфільмів) та специфікованих (постановка вимоги, пояснення суті моральних норм поведінки, спеціальне навчання, закріплення моральних норм поведінки та соціальний контроль, актуалізація моральних переживань та емпатії) чинників та умов, а також актуалізацію основних соціально-психологічних механізмів (ідентифікація, наслідування, підкріплення, усвідомлення, емпатія) у навчально-ігровій діяльності).
8. *Психологічні умови розвитку моральних норм поведінки* в навчально-ігровій діяльності дітей дошкільного віку полягають у забезпеченні адекватного сприймання ними моральних аспектів поведінки (норм, зразків дії, позицій,

ставлень, оцінок), які повинні бути представлені у конкретно-образній формі, актуалізації їх емоційного переживання з приводу значення моральних аспектів поведінки людини та співвіднесення його із власним «Я» в реальній апробації та реалізації цих форм поведінки.

9. Проведене дослідження не вичерпує усієї глибини поставленої проблеми. Перспективи подальшої науково-дослідної роботи вбачаємо у вивченні впливу морально-психологічної атмосфери у сім'ї дошкільника та у закладі дошкільної освіти на становлення моральних норм поведінки дитини, впливу засобів літературних джерел (моральна спрямованість, зміст художньо-образного оформлення), що використовуються для формування моральної поведінки у дітей дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева М. І. Взаємодія батьків і дітей як виховний чинник // Розвиток ідей Г. С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях : Наук. записки ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. Київ, 2016. Вип. 20. Ч. 1. С. 24-30.
2. Арсенін В. І. Воля як форма регуляції діяльності дитини //X Звітно-наукова сесія Харківського пед. ін.-ту. Харків, 2015. С. 112 – 126.
3. Артемова Л. В. Моральне виховання дошкільників. Київ : Радянська школа, 1984. 104 с.
4. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко. 3-тє вид., випр. Київ : Світич, 2009. 430 с.
5. Безверхий О. С. Розвиток моральної саморегуляції у молодшому шкільному віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Вікова і педагогічна психологія». Вінниця, 2011. 19 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2013. 344 с.
7. Білозерська С. Психологічні аспекти виховання моральних якостей у молодшому шкільному віці // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2006. Вип. 7. С. 15 – 27.
8. Білоус П. Індивідуально-психологічні особливості та проблеми навчання обдарованих дітей // Проблеми початкової ланки освіти в контексті розвитку світових педагогічних тенденцій. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ-Хмельницький-Івано-Франківськ : Плай, 2003. С. 3-7.
9. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе // Вопросы психологии. 2009. № 2. С. 49-51.
10. Боришевский М. И. Развитие нравственных убеждений школьников. Київ : Либідь, 2013. 181 с.
11. Бушуєва Н. Шестирічки: формування повноцінної навчальної мотивації школяра // Дошкільне виховання. 2012. №9. С. 11-13.

12. Вагановська Н. А. Психологічні особливості прояву творчого потенціалу у старших дошкільників // Тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків». Київ-Житомир : Державний фонд фундаментальних досліджень МОН України, 2005. С. 170-176.
13. Василенко Л. П. Психологічні умови засвоєння моральних норм дітьми дошкільного віку // Моральна свідомість особистості : монографія / за ред. проф. М. В. Савчина. Дрогобич, 2009. С. 76-93.
14. Волощук І. С. Обдарованість: сутність і типологія // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика : збірник наукових праць. Випуск 2. Київ : Інститут обдарованої дитини АПН України, 2009. 276 с.
15. Воспитание детей в дошкольных учреждениях села (в условиях разнoвозрастной группы). Р. С. Буре, Н. Я. Михайленко, В. К. Котырло. Москва : Просвещение, 2014. 158 с.
16. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. Москва : Просвещение, 2001. 93 с.
17. Гаврилюк С. М. Педагогічна ефективність театралізованої діяльності дітей різного віку в навчально-виховному комплексі школа – дошкільний навчальний заклад // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Наук.зб. УДПУ ім. П. Тичини. Київ : Наук. світ, 2014. Вип. 9. С. 202-208.
18. Галян І. Мораль та моральність у професійній самосвідомості особистості // Моральна свідомість та самосвідомість особистості. Монографія / За ред. проф. М. В. Савчина. Дрогобич, 2009. С. 206–209.
19. Гнатів І. В. Моральні засади у творенні особистості громадянина у дошкільному віці // Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні : збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції. Дрогобич : Коло, 2005. С. 303–311.
20. Гударева О. В. Особенности игровой деятельности современных дошкольников // Журнал прикладной психологии. Москва : Изда-во «ЭКО», 2013. № 2. С. 51-54.

21. Гузенко О. А. Мотиваційний аспект творчої діяльності дитини // Нові технології навчання : наук.-метод, зб. кол. авт. Київ : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2017. Вип. 47. С. 127.
22. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. Москва : Интор, 2016. 542 с.
23. Данченко О. М. О некоторых особенностях развития воображения у детей дошкольного возраста // Вопросы психологии. 2010. № 2. С. 107-114.
24. Дідик К. Т. Соціалізація особистості як результат соціально – педагогічної роботи з дітьми // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : Наук. зб. /УДПУ ім. П. Тичини. Київ : Наук. світ. 2014. Вип. 8. С. 176-179.
25. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. пос. Київ : Академвидав, 2014. 352 с.
26. Добрович А. Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения: Книга для учителя и родителей. Москва : Просвещение, 2008. 207 с.
27. Довгань Н. Обдарованість дошкільників як предмет психологічного дослідження // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб.наук. пр. / Редколегія : І. Д. Бех, Л. Л. Хоружа. Київ : Університет, 2008. № 9. С. 114-120.
28. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія: навч. посібник для вузів. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 392 с.
29. Дьяченко О. М. Пути активизации воображения дошкольников // Вопросы психологии. 2017. № 1. С. 44-51.
30. Ефимова Г. Почему дети фантазируют // Популярная психология : Хрестоматия. Москва : Просвещение, 2010. С. 275-279.
31. Журавльова Л.П. Психологія емпатії. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. 328 с.
32. Загвязинський В. Педагогічна творчість учителя. Київ : Кондор, 2009. 159 с.
33. Загребельна В. Дослідження проявів інтелектуальної і творчої обдарованості: теоретичний аналіз // Обдарована дитина. 2008. № 8. С. 63-67.
34. Зубрицька І. В. Вікові аспекти розвитку моральних норм // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту

- психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. академіка С. Д. Максименка. Київ : 2008. Т. X, ч. 3. С. 181–188.
35. Караваєва Н. І. Особливості розвитку уяви дітей. Київ : Шкільний світ, 2018. 128 с.
36. Караськова Т. В. Особливості прояву комунікативного складника у структурі сюжетно-рольової гри молодших дошкільників // Актуальні проблеми психології. Т. 4. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 2. [Зб. наук. статей / за ред. С. Д. Максименка та С. Є. Кулачківської . Київ : Нора-прінт, 2014. С.49-53.
37. Каратаєва І. П. Ознайомлення дітей дошкільного віку з буквеними знаками на образній основі // Психологам про уяву дошкільників. Київ : Шкільний світ, 2009. 120 с.
38. Карінова М. Р. Взаємозв'язок уяви та гри в дошкільному віці // Обдарована дитина. 2018. №10. С. 51-56.
39. Каретник С. І. Експериментально-психологічне обстеження обдарованих дітей старшого дошкільного віку // Обдарована дитина. 2008. № 9. С. 33-40.
40. Карпенко Н. А. Генезис розуміння батьками проявів дитячої обдарованості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «педагогічна та вікова психологія». Київ, 2009. 21 с.
41. Кващук О. В. Психологічні чинники впливу телебачення на становлення моральної свідомості молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія», 2008. 20 с.
42. Кисловская Н. Р. Изучение зависимости эмоционального самочувствия детей 6–7 летнего возраста от их отношений со сверстниками // Дошкольное воспитание. 2009. № 10. С. 36-41.
43. Кисельова Л. Д. До питання про моральні судження молодших дошкільників // Республіканський науково-методичний збірник. Вип. 22. Київ, 2009. С 99-106.
44. Клименко Т. М. Особливості навчання обдарованих учнів // Вісник

- Житомирського державного університету імені Івана Франка 2007. Вип № 33. С. 55-57
45. Клинчук В. О. Вплив внутрішньої мотивації на розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку // Обдарована дитина. 2014. № 10. С. 60-63.
 46. Коломинский Я. Л. Психология детского коллектива: система личных взаимоотношений. Минск : Народна асвета, 2015. С. 53-54.
 47. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: Навчально-методичний посібник до Базової програми розвитку дошкільника «Я у Світі». Київ : Світич, 2019. 208 с.
 48. Коробко С. Л. Робота психолога з молодшими школярами: Методичний посібник. Київ : Літера ЛТД, 2016. 416 с.
 49. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. Київ : Вища школа, 2009. 280 с.
 50. Котырло В. К. Мотивы взаимоотношений взрослых и детей // Воспитание дошкольника. Минск : Народна асвета, 2009. С. 121-129.
 51. Кошелівська О. І. На шляху до морального вибору дитини // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / За ред. Н. Софій. Київ : Контекст, 2007. С. 192-194.
 52. Кузьменко В. Індивідуальні освітні програми як засіб урахування відмінностей «нестандартної» дитини // Дошкільне виховання. 2008. № 6. С. 6-9.
 53. Кугаєва Р. Наріжний камінь особистісно орієнтованої моделі : урахування індивідуальних відмінностей дошкільників // Дошкільне виховання. 2008. № 3. С. 7-10.
 54. Кулачківська С. Є. Вихователь як фасилітатор особистісного зростання дитини // Розвиток ідей Г. С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях: наук. записки ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2016. Вип. 20. Ч. 2. С. 3-13.
 55. Кулібіна Н. Я – дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку). Київ : Нора - прінт, 2006. 108 с.

56. Куліш Н. М. Розвиток самосвідомості обдарованих дітей у спільній діяльності : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 «педагогічна та вікова психологія». Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2013. 19 с.
57. Кучерявий О. Г. Педагогіка і психологія дитячої творчості (аспект самоформування вмінь організовувати творчість дітей). Київ : Вища школа, 2008. 155 с.
58. Кульчицька О. І. Психологічні особливості дітей дошкільного віку // Журнал для педагогів, батьків та дітей. 2004. № 7. С. 14–28.
59. Лаврентьева Г. П. Культура спілкування дошкільників. Київ : Либідь, 2018. 128 с.
60. Лапченко І. О. Емоційне ставлення дошкільників до ровесників // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Одеса, 2016. С.95-96.
61. Левицька О. І. Моральний розвиток особистості. Київ : Політвидав України, 2001. 174 с.
62. Леонтьев А. Н. Общение как объект исследования // Методические проблемы социальной психологии. Москва : Наука, 2015. С. 106-124.
63. Летвиненко С. С. Формування пізнавальної активності як засіб розвитку індивідуальності дошкільників : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 «педагогічна та вікова психологія». Київ, 2012. 19 с.
64. Лозовая Е. Н. Роль и место нравственных отношений в системе морали // Методологическое обеспечение современных философских проблем: сб. науч. тр. Иркутск : Иркут. ун-т, 2016. Вып. 5. С.11 – 16.
65. Люблинська Г. О. Дитяча психологія. Київ : Вища школа, 2014. 354 с.
66. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці. Київ : Наукова думка, 2014. 224 с.
67. Матвієнко О. В. Основи виховання моралі у молодших школярів. Київ : Стилос, 2015. 232 с.
68. Методи вивчення психічного розвитку дитини-дошкільника : метод. посібник для педагогів, практичних психологів, студентів середніх і вищих

- педагогічних закладів / С. Є. Маслова (наук. ред.), Т. О. Піроженко, Л. Г. Подоляк. Київ : Світич, 2013. 40 с.
69. Моляко В. Ціннісна когнітивна складність у дослідженні творчо обдарованої особистості // Наука і освіта. Одеса, 2007. №4. С. 118-121.
70. Москалець В. П. Основний психологічний зміст та розвивально-особистісний потенціал ігрової діяльності // Практична психологія та соціальна робота: науково-практичний освітньо-методичний журнал. 2009. № 10. С. 1–8.
71. Музика О. Л. Три кроки - концепція програми розвитку здібностей та обдарованості // Гуманізація взаємин учителя та учнів - необхідна умова особистісно орієнтованої освіти : науково-методичний збірник за ред. С. Д. Максименка, Г. О. Балла, М. М. Заброцького. Житомир-Київ, ЖОІППО, 2014. С. 81-88.
72. Немов Р. С. Психология : Учеб. для студ. висш. пед. учеб. заведений : В 3 кн. 4-е изд. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2013. Кн. 1 : Общие основы психологии. 688 с.
73. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці. Рівне : Волинські обереги, 2014. 247 с.
74. Панасюк І. С. Рухливі картинки. Добре чи погано. Серія «Динамічний матеріал для фронтальних та індивідуальних занять. Харків : Видавництво «Ранок», 2006. 166 с.
75. Парамонова Л. А. Дошкольное и начальное образование за рубежом: История и современность : Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. Таллин : «Академия», 2011. 240 с.
76. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Київ : Зарубіжна література, 2009. С. 94.
77. Піроженко Т. О. Мовленнєвий розвиток дошкільника // Актуальні проблеми сучасної української психології: Наук. записки Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України За ред. С. Д. Максименка. Київ : Нора-Друк, 2013. Вип. 23. С. 281-285.
78. Плахтій В. І. Методична модель формування моральної свідомості школярів

- засобами дитячої літератури // Неперервна професійна освіта: теорія і практика : Збірник наукових праць Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України / За ред. І.А.Зязюна. Київ, 2011.С. 66-73.
79. Поніманська Т. Л. Моральне виховання дошкільників: навч. посібник. Київ : Вища школа, 2003. 214с.
 80. Приходько Ю. О. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. Київ : Радянська школа, 1987. 127 с.
 81. Психологический словарь. Ред. А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. Москва : Политиздат, 2010. С. 224.
 82. Ренке С. О. Ігри-фантазування як засіб розвитку мовленнєвих творчих здібностей у дітей старшого дошкільного віку // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України за ред. С.Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. Вип. 8. С. 786-794.
 83. Романченко Т. В. Психолого-педагогічні умови створення розвивального середовища для обдарованих дошкільників // Актуальні проблеми психології : Психологія обдарованості : збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка та Р. О. Семенової. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. Т. 6. Вип. 5. 2010. С. 273-281.
 84. Романюк В. Розвиток творчої уяви дошкільників як умова формування креативності // Психолог дошкілля. 2010. Спецвипуск. № 9 (14). С. 35-41.
 85. Роменець В. Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології // Психологія і суспільство. 2011. С.89 – 99.
 86. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Москва : Изд-во Акад. пед.наук, 2011. 327 с., С. 114 – 119.
 87. Руденко О. В. Психологічні умови розвитку музичних здібностей у дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2008. 21 с.
 88. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки: [монографія]. Івано-

- Франківськ : Місто НВ, 2008. 280 с.
89. Сидоренко Ю. Л. Нравственные чувства, их роль в структуре морального сознания // Вестник Московского государственного университета. Серия «Философия». 2001. № 5. С.48-56.
 90. Скрипченко О. В. Принципи розробки методів психолого-педагогічного вивчення школярів // Педагогіка і методика. 2011. Вип. 9. С. 3-17.
 91. Ставицький О. О. Психологічні умови усвідомлення молодшими школярами моральної вимоги: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2018. 21 с.
 92. Стецьків В. Б. Дослідницька діяльність дітей дошкільного віку // Актуальні проблеми психології : Проблеми психології обдарованості : збірник наукових праць за ред. С. Д. Максименко. Т. 6 Вип. 3 Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. С.278-284.
 93. Сухомлинський В. О. Вибрані твори у 5 т. Київ : Літера ЛТД, 2009. Т. 2. 319 с.
 94. Терещенко Л. Психологічні особливості виховання обдарованих дошкільників. // Вісник Інституту розвитку дитини : збірник наукових праць, 2010. Вип № 8. С. 260 - 269.
 95. Фасолько Т. С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08. «Теорія та методика професійної освіти». Київ, 2002. 20 с.
 96. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання особистості / В. М. Федорчук // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. Вип. 9. С. 690-700.
 97. Холмогорова В. М. Соотношение непосредственных и опосредствованных побудителей психологии. 2001. № 1. С. 26.
 98. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. Москва : Просвещение, 2009. 554 с.

99. Якобсон С. Г. Психологические проблемы этического развития детей / Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии акад. пед.наук. Москва : Педагогика, 2004. 144 с
100. Яковенко Т. В. Теоретико-методологічні проблеми обдарованості на різних етапах розвитку обдарованих дошкільників // Актуальні проблеми психології : Проблеми психології обдарованості : збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименко та Р. О. Семенової. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. Т.6 Вип. 3. 2008. С. 316-320.
101. Яценюк Д. В. Розвиток уяви дошкільника засобами художнього слова (в ході ознайомлення з творами Лесі Українки) // Інформаційно - методичний вісник. Кременчук : Кременчуцьке педагогічне училище імені А. С. Макаренка. 2008. № 11. С. 19-22.